

Kritik mot en tingsrätt för att den låtit ett beslag bestå efter det att åtalet ogillats

I ett beslut den 1 februari 2001 anförde *chefsJO Eklundh* följande.

Bakgrund

Med anledning av en anmälan mot Polismyndigheten i Västra Götaland, (JO:s dnr 3139-1999) där anmälaren begärde att JO skulle granska polismyndighetens beslut att inte lämna ut en beslagtagna cykel, infordrades och granskades bl.a. Alingsås tingsrätts dom i mål – – –. Vid denna granskning gjordes följande iakttagelser.

Av stämningsansökan med därpå gjorda handanteckningar framgick att åklagaren i anslutning till åtalet för häleriförseelse framställde ett enskilt anspråk med följande lydelse: ”Det yrkas, att tingsrätten med hävande av beslaget på ifrågavarande cykel – – – beslutar, att cykeln skall tillställas AA. Yrkandet innebär, att AA skall förklaras ha bättre rätt till egendomen. Som grund för talan åberopas i första hand brottet och i andra hand att godtrosförvärv inte skett eftersom BB inte har varit i god tro vid förvärvet.”

Med anledning av detta anspråk anförde tingsrätten i punkten 1 i domen under rubriken ”Beslut i övriga frågor, skadestånd m.m.” följande. ”AA förklaras äga bättre rätt till den i beslag tagna damcykeln av märket Monark, Ram nr – – – . Beslaget skall bestå till dess domen vunnit laga kraft – – – ”.

Jag beslutade att ta upp tingsrättens handläggning av anspråket på den i beslag tagna cykeln till utredning i ett särskilt ärende.

Utredningen

Från Hovrätten för Västra Sverige inhämtades att målet hade överklagats dit såvitt avsåg frågan om skadestånd och bättre rätt till cykeln – – –. Målet var inte avgjort.

Ärendet remitterades till tingsrätten som anmodades att inkomma med upplysningar och yttrande

- över vilka åtgärder som vidtogs i syfte att skapa klarhet i det framställda enskilda anspråket (första meningen kontra andra meningen),

- över vilka överväganden som föranledde denna att i domslutet utforma punkten 1 på det sätt som angetts i det föregående.

Tingsrätten (genom lagmannen CC) inkom med ett yttrande till vilket var fogat ett yttrande från rådmannen DD.

DD

Jag har som ordförande handlagt målet – – – dels vid tingsrättens sammanträde den 6 november 1998 vid prövning av det av polismyndigheten verkställda beslaget av cykeln, dels vid huvudförhandlingen den 12 januari 1999 vid prövningen av åtalet och det enskilda anspråket mot BB.

Vid beslagsförhandlingen anförde åklagaren som skäl för fortsatt beslag att den beslagtagna cykeln skäligen kunde antas äga betydelse för utredningen om brott och vidare att den avhänts målsäganden, AA, genom brott och att det krävdes att cykeln var i beslag för att säkerställa målsägandens rätt. Genom ett beslut den 6 november 1998 fastställde tingsrätten beslaget. Som skäl för beslutet anförde tingsrätten att det skäligen kunde antas att cykeln var avhänt målsäganden genom brott och för att säkerställa målsägandens rätt cykeln borde vara i beslag samt att skälen för åtgärden uppvägde det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebar för BB.

Det framgick vid huvudförhandlingen att AA var mycket angelägen om att få tillbaka sin cykel. Också BB var angelägen om att cykeln skulle återställas till henne. Som framgår av protokollet från beslagssammanträdet ville hon att cykeln skulle lämnas kvar i hennes besittning även om beslaget fastställdes. BB:s ombud ringde under målets handläggning ett antal samtal till tingsrätten och hade bl.a. synpunkter på beslagsbeslutet. Han ringde för övrigt också efter det att domen hade meddelats. Han ansåg att beslagsbeslutet var felaktigt och att detta inte hindrade att cykeln lämnades ut till BB. Han uppgav vidare att han hade besökt polisen och begärt att cykeln skulle lämnas ut till BB. När så inte skedde ville han att jag skulle beordra polisen att lämna ut den. Båda parter gjorde alltså i rättegången anspråk på cykeln. AA:s enskilda anspråk innebar både en talan som gick ut på att cykeln skulle lämnas ut till henne och en fastställsetalan om bättre rätt till cykeln. Tingsrätten uppfattade det enskilda anspråket som en talan om bättre rätt till cykeln och har behandlat talan på det sättet.

När tingsrätten avgjorde målet hade den att ta ställning i beslagsfrågan. Enligt reglerna i 3 kap. utsökingsbalken har cykeln – innan domen hade vunnit laga kraft – inte kunnat lämnas ut till målsäganden utan ett särskilt förordnande härom. Ett hävande av beslaget skulle, såvitt jag förstår, innebära att cykeln återställdes till den hos vilken beslaget hade skett, nämligen BB.

Enligt 27 kap. 8 § fjärde stycket rättegångsbalken skall rätten, när målet avgörs, pröva om beslaget fortfarande skall bestå. Det har i olika sammanhang (bl.a. JO 1978/79 s. 28) konstaterats att ett beslag skall hävas i samband med en frikännande dom, även om det har ifrågasatts om inte detta bör gälla enbart de s.k. förverkandebeslagen. Vid olika sorters beslag gör sig ju olika hänsyn gällande; vid beslag för att säkerställa bevisning eller för att säkerställa ett återlämnande av stulet gods – det som brukar kallas återställandebeslag – gör sig gällande utredningshänsyn respektive hänsyn till en målsägande. Något utrymme för distinktioner mellan olika sorters beslag verkar dock inte finnas.

I målet mot BB ogillades åtalet för häleriförseelse. Däremot bifölls AA:s talan om bättre rätt till cykeln. Enligt Fitgers kommentar till rättegångsbalken s. 27:22 a skall, om en målsägandes talan bifalls beslaget bestå, dock längst till dess domen får laga kraft. Även Polisrättsutredningen har i SOU 1995:47 s. 435 uttalat att det finns skäl att förordna om fortsatt beslag om en målsägandes enskilda anspråk har bifallits (se även betänkandet s. 439). De redovisade uttalandena tyder på att man kan komma till olika ståndpunkter i fråga om möjligheterna till fortsatt beslag för att säkra en målsägandes rätt trots ett ogillande av ett åtal beroende på om talan angående det enskilda anspråket har bifallits eller ej. Saken kompliceras emellertid genom att beslag enligt 27 kap. rättegångsbalken ju är ett straffprocessuellt tvångsmedel, som

skall handläggas enligt reglerna om brottmålsprocessen, medan syftet med ett återställandebeslag är att säkra en målsägandes anspråk med anledning av en civilrättslig talan. I detta fall hade tingsrätten som enda skäl för beslaget anfört att beslaget krävdes för att säkra målsägandens rätt. Ett sådant beslag kan därför närmast jämföras med ett civilrättsligt kvarstadsbeslut enligt 15 kap. rättegångsbalken. Om brottmålsreglerna skall tillämpas fullt ut trots att beslaget i detta fallet hade ett rent civilrättsligt syfte, kan det hävdas att ett ogillande av åtalet automatiskt medför att ett beslag, av vilket slag det vara må, skall hävas. Så uppfattade jag emellertid inte reglerna och framför allt inte det nämnda uttalandet i kommentaren till rättegångsbalken. Jag utgick alltså från att det fanns möjlighet att förordna om fortsatt beslag i målet. På grund av vad jag visste om BB:s – eller snarare hennes ombuds – inställning till målsägandens anspråk och att man kunde räkna med att hon, trots förordnandet om bättre rätt, skulle försöka få ut cykeln, beslutades därför om fortsatt beslag. Även med beaktande av BB:s intressen framstod det som rimligt att beslaget skulle gälla till dess frågan om vem som hade bättre rätt till cykeln hade avgjorts slutligt.

AA:s enskilda anspråk var oklart på det sättet att det innehöll dels ett yrkande om bättre rätt till cykeln, dels ett yrkande att cykeln skulle lämnas ut till henne. Tingsrätten uppfattade alltså yrkandet som en talan om bättre rätt. Såsom det enskilda anspråket var utformat borde det emellertid ha klarlagts. Det gjordes inte. Även om yrkandet om utlämnande av cykeln närmast riktar sig mot polismyndigheten kan hennes talan uppfattas som ett yrkande riktat mot BB om en överföring av besittningen av cykeln till henne på den grunden att hon har bättre rätt till den. I ett sådant yrkande skulle också kunna tolkas in en begäran om omedelbar verkställighet enligt 17 kap. 14 § rättegångsbalken. För att ge målsäganden möjlighet att säkra ett utlämnande av cykeln hade då eventuellt också kunnat föras på tal möjligheten till kvarstad enligt 15 kap. rättegångsbalken. Man hade då uppnått det syfte som beslutet om fortsatt beslag var avsett att tillgodose utan att komma i konflikt med den princip om förbud mot fortsatt beslag vid ogillande dom, som har behandlats av JO i den ovan nämnda ämbetsberättelsen.

CC

För egen del vill jag tillägga följande. I frågan om beslag vill jag uttala att ett förordnande om fortsatt beslag tills domen vunnit laga kraft borde kunna hänföras under beslagsreglerna i ett fall som det förevarande då beslaget skett till säkerställande av målsägandens rätt. Emellertid tycks, såvitt man kan utläsa ur tillgängliga rättskällor, den tolkning som leder till att beslaget borde ha hävts vara den förhärskande. Det kan för övrigt noteras att Hovrätten för Västra Sverige har hävt beslaget redan innan den överklagade domen i sak ändrats eller prövats.

Som DD påpekat hade samma syfte som ett förordnande om fortsatt beslag kunnat uppnås med kvarstad. Dock är reglerna därom sådana att kvarstad sällan är ett bra alternativ i en pågående brottmålsrättegång. Däremot borde ett yrkande om äganderätt eller bättre rätt till den beslagtagna egendomen på ett naturligt sätt kunna kombineras med ett yrkande om att få besittningen till egendomen eller att få den utlämnad, sedan beslaget hävts. Talan borde då kunna föras med ett fullgörelseyrkande vid sidan om en fastställsetalan om bättre rätt eller enbart med ett fullgörelseyrkande om besittningen varvid påståendet om bättre rätt återopas som grund för talan. I flertalet fall skulle, som DD anfört, ett förordnande enligt 17:14 RB kunna meddelas. Rättens ordförande borde inom ramen för sin processledning kunna föra dessa frågor på tal och då skulle en del av de nu aktuella problemen kunna lösas på ett smidigt sätt. Den nu diskuterade lösningen har jag inte sett behandlad någonstans och det vore värdefullt att få den ytterligare belyst av JO. Vidare kan allmänt sägas att åklagarna, som ju skall biträda målsägandena, ofta intar en passiv hållning i frågor om bättrerrättstalan och att de inte sällan saknar erfarenhet av vilka säkerhetsåtgärder som står en målsägande till buds.

Från Hovrätten för Västra Sverige inhämtades därefter att hovrätten den 24 september 1999 beslutade att häva beslaget av cykeln med motiveringen att skäl för beslag saknades, eftersom åtalet mot BB hade ogillats. Sedan parterna träffat en

förlikning i saken avskrev hovrätten den 22 december 1999 målet från vidare handläggning.

Bedömning

Utformningen av det enskilda anspråket

Av 22 kap. 1 § rättegångsbalken (RB) framgår att talan mot den misstänkte eller annan om enskilt anspråk i anledning av brott får föras i samband med åtal för brottet. Om anspråket inte tas upp i samband med åtalet, skall talan föras enligt reglerna för tvistemål.

Om åklagaren i samband med åtalet på målsägandens vägnar vill föra talan om enskilt anspråk med stöd av reglerna i 22 kap. RB, skall han enligt 45 kap. 4 § andra stycket RB uppge anspråket och grunden därför samt lämna bevisuppgift. När det gäller utformningen av yrkandet hänvisas i kommentaren till rättegångsbalken till vad som sägs i samma kommentar i anslutning till bestämmelsen i 42 kap. 2 § första stycket 1 RB (Fitger, Rättegångsbalken, del 3, s. 45:16). Enligt denna bestämmelse skall en ansökan om stämning innehålla ett bestämt yrkande.

Bestämmelserna om fullgörelsetalan och fastställsetalan finns i 13 kap. RB. En fullgörelsetalan karaktäriseras av att käranden yrkar att domstolen förpliktar svaranden att fullgöra en prestation (1 §). Vid fastställsetalan (2 §) yrkar käranden inte ett verkställbart avgörande utan att domstolen skall göra vad som skulle kunna betecknas som ett principuttalande om ett visst rättsförhållande (Fitger, Rättegångsbalken, del 1, s. 13:4 b och 13:6).

I de fall där rättsförhållandet innebär att svaranden skall prestera något har käranden en viss möjlighet att välja mellan att väcka fastställsetalan och att väcka fullgörelsetalan. Skiljelinjen är här inte huruvida prestationsskyldigheten är omedelbart föreliggande. Skillnaden mellan de två formerna av talan hänför sig i stället i första hand till om käranden önskar en verkställbar dom eller inte. Fastställsetalans dom är nämligen inte direkt verkställbar utan måste i händelse av bristande fullgörelse följas av en fullgörelsetalan (Fitger, a.a., s.13:18).

Det kan vara tillräckligt att väcka en fastställsetalan i ett fall där käranden är säker på att svaranden kommer att ställa sig en bifallande dom till efterrättelse. I andra situationer är en fullgörelsetalan över huvud taget inte något praktiskt alternativ. Detta är exempelvis fallet om käranden vill ha fastställt att han har bättre rätt än svaranden till viss egendom som käranden redan besitter. Om emellertid svaranden besitter egendomen, kan käranden yrka att svaranden förpliktas avträda denna. Det föreligger då en fullgörelsetalan (Fitger, a.a., s. 13:6).

Det åligger domstolen att genom s.k. materiell processledning verka för att tvistefrågorna blir klarlagda samt att otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar avhjälps (jfr 42 kap. 8 § RB). Frågan i vilken utsträckning rätten skall vara aktiv i detta avseende hör till de mest omdiskuterade inom processrätten.

I Rättegångsutredningens delbetänkande SOU 1982:26 uttalades beträffande gränserna för den materiella processledningen i brottmål (s. 132), att utgångspunkten, när det gäller utredningsansvaret i skadestandsfrågan, måste vara att denna är av rent dispositiv natur. Härav följer enligt utredningen att rättens förpliktelser i vad avser utredningens fullständighet i princip sträcker sig lika långt som bör gälla för de dispositiva tvistemålens del. I sistnämnda hänseende uttalade utredningen under rubriken Processledning beträffande yrkanden, att det även enligt gällande rätt torde vara självklart att rätten skall gripa in för att reda ut innebörden i ett otydligt formulerat yrkande (s. 122).

I rättsfallet NJA 1999 s. 260 har Högsta domstolen behandlat frågan om den materiella processledningen vid handläggningen av enskilda anspråk i brottmål. Det uttalas härvid bl.a. att det är naturligt att de straffrättsliga frågorna står i förgrunden, när det i ett brottmål förs skadeståndstalan på grund av en gärning som omfattas av åtalet, men att det är viktigt att även enskilda anspråk ägnas tillräcklig uppmärksamhet så att t.ex. parternas ståndpunkter blir klarlagda. Det kan då enligt Högsta domstolen krävas materiell processledning från rättens sida för att eventuella ofullständigheter och oklarheter skall undanröjas.

I det här aktuella målet formulerade åklagaren det enskilda anspråket enligt följande. ”Det yrkas, att tingsrätten med hävande av beslaget på ifrågavarande cykel – – beslutar, att cykeln skall tillställas AA. Yrkandet innebär, att AA skall förklaras ha bättre rätt till egendomen. Som grund för talan åberopas i första hand brottet och i andra hand att godtrosvörvärv inte skett eftersom BB inte har varit i god tro vid förvärvet.”

DD har uppgett att målsägandens enskilda anspråk var oklart men att han uppfattade yrkandet som en talan om bättre rätt. Han har vidare förklarat att det, som det enskilda anspråket var utformat, borde ha klarlagts vad som avsågs.

Det enskilda anspråket var formulerat på sådant sätt att det var oklart om åklagaren framställde ett yrkande om fullgörelse bestående i att cykeln skulle lämnas ut till målsäganden eller ett yrkande om fastställelse av bättre rätt till cykeln. Det enskilda anspråket kunde i själva verket uppfattas som om målsäganden ville föra såväl en fastställelse- som en fullgörelsetalan. Det är således tydligt att saken, som DD har uttalat, borde ha blivit föremål för utredning från rättens sida beträffande vad som avsågs med anspråket och att materiell processledning därmed var påkallad.

Tingsrättens ställningstagande att betrakta det enskilda anspråket som en fastställsetalan föranleder härutöver följande kommentarer från min sida.

En fastställsedom är, som nyss nämnts, inte direkt verkställbar, och den ger därför inte käranden någon möjlighet att t.ex., om så skulle behövas, begära bistånd från kronofogdemyndigheten med att få ut den egendom som avses med domen. Det förhållandet att motpartens besittning av egendomen tillfälligt kan ha rubbats genom att denna tagits i beslag hos honom och därför finns hos polisen saknar i princip betydelse i sammanhanget (jfr SOU 1995:47 s. 447 f.). I händelse av

bristande fullgörelse måste fastställsedomen således följas av en fullgörelsetalan. Det finns därför goda skäl att anta att en målsägande som i ett brottmål framställer ett yrkande avseende rätten till viss egendom avser att föra en fullgörelse- och inte en fastställsetalan.

I det här aktuella fallet tydde den första meningen i det enskilda anspråket på att målsägandens avsikt var att få cykeln utlämnad till sig med tingsrättens avgörande som grund. Som nyss har nämnts borde emellertid de oklarheter som förelåg i fråga om målsägandens talan ha föranlett ordföranden att fråga åklagaren hur den skulle uppfattas. Om åklagaren då hade uppgett att det var en fastställsetalan som avsågs, hade det varit lämpligt att ordföranden genom ytterligare frågor eller påpekanden hade försökt utröna om detta verkligen var målsägandens avsikt.

Allmänt gäller att enskilda anspråk som framställs inom ramen för en brottmålsprocess kan komma att ställa särskilda krav på materiell processledning från rättsens sida, eftersom parterna inte alla gånger är närmare förtrogna med de civilrättsliga frågeställningar som kan uppkomma. Jag vill här peka på de konsekvenser som en felaktigt utformad talan kan få för en part – exempelvis att den i domen fastlagda rättsföljden inte överensstämmer med vad målsäganden vill uppnå.

Fråga om beslagets bestånd

I 27 kap. RB finns bestämmelser om vissa straffprocessuella tvångsmedel, däribland beslag. Enligt 27 kap. 1 § RB kan ett föremål tas i beslag bl.a. om det skäligen kan antas vara någon avhänt genom brott. Sådana beslag brukar benämnas återställandebeslag, eftersom syftet med beslaget är att säkerställa att föremålet kan återställas till ägaren eller någon annan som har rätt till egendomen.

Om det inte längre föreligger skäl för ett beslag skall det enligt 27 kap. 8 § första stycket RB omedelbart hävas. Av bestämmelsens fjärde stycke följer att rätten, när målet avgörs, skall pröva om ett beslag fortfarande skall bestå.

En fråga som har tilldragit sig betydande uppmärksamhet är om ett beslag alltid skall hävas i samband med en frikännande dom eller – beroende på beslagsgrunden – vid ett ogillat yrkande om förverkande eller enskilt anspråk. Ett hävande av beslag kan i vissa fall försvåra såväl genomförandet av rättegången i högre instans som verkställigheten av ett avgörande i ny riktning (Fitger, Rättegångsbalken, del 2, s. 27:22 a).

JO har vid flera tillfällen intagit den ståndpunkten att ett beslag alltid skall hävas om den mot den tilltalade väckta talan ogillas (se bl.a. JO 1962 s. 46 och 1973 s. 111). JO Wigelius ifrågasatte visserligen i ett beslut (JO 1978/79 s. 28) om inte de synpunkter som anförts till stöd för den rådande rättsuppfattningen, att beslag alltid skall hävas vid ogillat yrkande, borde kunna reserveras för de beslag som sker till säkerställande av förverkande på grund av brott. Han uttalade emellertid fortsättningsvis följande i frågan: ”Den rådande rättsuppfattningen att beslag alltid skall hävas vid ogillat yrkande torde emellertid få anses ligga så pass fast att tillräckligt utrymme inte finns för de distinktioner mellan olika sorters beslag som

det enligt min mening kan finnas anledning att göra. Inte heller kan det gärna finnas utrymme för olika bedömningar beroende på exempelvis den frikändes intresse av att återfå den beslagtagna egendomen.”

Jag anser mot den här angivna bakgrunden att beslaget skulle ha hävts i samband med att den frikännande domen meddelades.